

Masarykova univerzita v Brně
Filozofická fakulta
Seminář dějin umění

Poutní kostel Jména Panny Marie ve Křtinách
Popis architektury kostela

Práce k předmětu DU0105 Písenná postupová zkouška

Autor: Sabina Rosenbergová

UČO: 413 653

Brno

Červenec 2013

Obsah

Úvod	3
Historie křtinských kostelů	4
Popis	6
Santini a jeho dílo na Moravě	9
Závěr	11
Anotace	11
Literatura	12

Úvod

Tématem pro svou postupovou písemnou zkoušku jsem si zvolila poutní kostel Jména Panny Marie, ležící v obci Křtiny v malebné krajině nedaleko od Brna, jehož podoba vznikla podle návrhů Jana Blažeje Santiniho-Aichla ze začátku 18. století. Soustředila jsem se především na popis vnější fasády kostela, její architektonické řešení a popis půdorysu.

Literatura k této problematice není nikterak široká, vycházela jsem především z moderních publikací, shrnující dosavadní bádání. Při popisu díla jsem využívala Slovník pojmů z dějin umění autorů Blažíčka a Kropáčka,¹ také knihu Staletí kolem nás Jaroslava Herouta² a Umělecké památky Moravy a Slezska Bohumila Samka.³

K popisu kostela jako takového jsem si dovolila připojit i stručnou historii místa, převážně o bývalých dvou kostelech, které stávaly na místě dnešního areálu, s důrazem na starobylost místa a jeho význam jako poutního areálu, protože tyto skutečnosti ovlivnily do jisté míry i současnou podobu stavby. Pokusila jsem se také upozornit na odlišnosti mezi původními Santiniho návrhy z 18. století, následnou realizací a pozdějšími úpravami, které měly vliv na dnešní podobu díla. Nakonec jsem zařadila i kapitolku stručně shrnující Santiniho osobnost a pokusila jsem se zasadit jej do kontextu moravské barokní architektury.

---

¹ Blažíček, Oldřich – Kropáček Jiří: Slovník pojmů z dějin umění. Názvosloví a tvarosloví architektury, sochařství, malby a užitého umění. Praha 1991.

² Herout, Jaroslav: Staletí kolem nás. Praha 2002.

³ Samek, Bohumil: Umělecké památky Moravy a Slezska 2 (J/N). Praha 1999.

Historie křtinských kostelů

Již od první zmínky v pramenech z 1. poloviny 13. století (24. září 1237) jsou Křtiny vedeny jako majetek zábrdovického kláštera. Od středověku stávaly ve Křtinách dva kostely - jejich existence je sice doložena, ale otázky doby jejich vzniku a důvodu jejich vzniku zůstávají nedořešené. Mojmir Horyna jako jedinou možnou interpretaci dvou kostelů ve Křtinách připouští, že vedle fary byla v obci další, významnější instituce, pravděpodobně probošství zábrdovického kláštera⁴ – nutno však podotknout, že existence ženského konventu při probošství není dokázána. Menší, tzv. český kostel⁵ byl pravděpodobně původní stavbou ještě v románském nebo přechodném slohu (soudě podle srovnání s relikty bukovinského kostela), ale bohužel se z něj nic nedochovalo. Větší kostel, německý, měl presbytář s gotickými okny, můžeme tedy vyvozovat, že vznikl později než kostel český.⁶

Slavné mariánské poutě do Křtin se konaly ke kamenné gotické soše Madony, která je opředená mnohými legendami – ty sahají až k počátkům 13. století. Nicméně podle stylového rozboru A. Kutala odpovídá vznik Madony přibližně roku 1340. Poutě můžeme pravděpodobně datovat již do 14. století, doloženy jsou ale až ve století sedmáctém.⁷

Ze skromných pramenů předhusitského období se zdá, že Křtiny již kolem roku 1300 byly významným centrem duchovního života a mariánského kultu. Za husitských válek došlo k poškození obou kostelů a po husitských válkách byl pravděpodobně z finančních důvodů obnoven pouze menší český kostel. Tam byla na boční oltář umístěna i socha Madony. Větší kostel pomalu chátrá. Za třicetileté války byly Křtiny, teď už pomalu rostoucí obec s poutním místem ve svém středu, několikrát drancovány – kostel ani socha Madony však vážněji poškozeny nebyly.⁸

Po skončení třicetileté války se areál dočká intenzivního rozmachu. Společně s vybudováním nové prelatury v Zábrdovicích, dokončením místního konventu a především stavbou zábrdovického chrámu (1661 – 1669, podle projektu Giovanniho Pietra Tencally),

---

⁴ Horyna, Royt: Křtiny, s. 9.

⁵ v textu používám pro lepší rozlišení a přehlednost pro dva křtinské kostely označení český a německý, přestože neodpovídají dobovým označením – tato pocházejí pravděpodobně až ze 17. století

⁶ Kroupa: Umělci, objednavatelé a styl, str. 168.

⁷ Horyna, Royt: Křtiny, s. 5 - 6.

⁸ Ibidem, s. 8 – 9.

dochází k přestavbám i ve Křtinách. Německý kostel je obnoven a jsou k němu přistavěny dvě kaple, předsíň a 3 nové oltáře. Také je opraven český kostel. Dále je upraveno i hospodářské zázemí poutního místa a to v letech 1667 – 1672.⁹ V roce 1674 je vybudována samostatná kaple sv. Anny.¹⁰

Toto stavební úsilí dokládá rozkvět poutního místa. Již ve 2. pol. 17 století se Křtiny stávají jedním z nejoblíbenějších poutních míst na Moravě i v Čechách a podoba areálu přestává pomalu odpovídat jejímu významu. Někteří badatelé se domnívají, že myšlenka na výstavbu nového areálu se objevila již na konci 17. století, což dokládá nalezená kopie ideálního prospektu celého poutního areálu s kostelem a dvěma dvojicemi ochozů s kaplí – autorem tohoto projektu byl Giovanni Pietro Tencalla (autor návrhů kostela Nanebevzetí Panny Marie v Zábrdovicích, postaveného v letech 1661 – 1669, jak jsme již zmínili výše).¹¹ V rozporu s tímto tvrzením stojí však fakt, že ještě v prvním desetiletí 18. století jsou nákladně opravovány staré kostely (nová mramorová dlažba v českém kostele, nové střechy německého kostela a kaple sv. Anny) – je tedy zřejmé, že na počátku 18. století se s budováním nového areálu nepočítalo. Záměr nahradit nejednotný, postupem času narostlý areál monumentální novostavbou pravděpodobně pochází až od opata Huga Bartlicia (1712 – 1738). Dalším podnětem k této přestavbě mohla být nutnost vybudovat pro sochu Madony důstojný svatostánek, který by odpovídal jejímu rostoucímu významu. Areál již pravděpodobně ani kapacitně nedostačoval poutníkům, kteří do Křtin přicházeli ve stále rostoucím počtu.¹²

Hugo Bartlicius si pro tento svůj plán vybral Jana Blažeje Santiniho. Umělce, který působil především ve službách klášterů v Čechách a přestavoval tyto budovy tak, aby prezentovaly svou starobylost, a tím pádem i důležité postavení (např. používání gotizujících prvků).

O dataci a původních plánech toho víme velmi málo, protože po zrušení zábrdovického kláštera Josefem II. zanikly i veškeré dokumenty o Santiniho účasti na stavbě ve Křtinách – Santiniho autorství tak nemáme v pramenech doloženo. V určení datací

---

⁹ Kroupa: Umělci, objednavatelé a styl. s. 168.

¹⁰ Horyna, Royt: Křtiny, s. 11.

¹¹ Kudělka, Krsek: Umění baroka na Moravě a ve Slezsku, s. 261.

¹² Horyna, Royt: Křtiny, s. 9 - 12.

původních plánů se odborníci stále neshodují. Datace se různí – od r. 1710 až 1721. Nicméně první zmínku o Santiniho cestě do Zábřovic máme až z roku 1720. Jiří Kroupa se tak domnívá, že Santiniho křtinský projekt souvisí s jeho dalšími projekty pro Moravu, které vznikly při jeho pobytu na Moravě roku 1720.¹³ V takovémto případě by ale přebudování kaple sv. Anny nezačalo probíhat podle Santiniho návrhu – kaple sv. Anny byla roku 1718 přebudována a stojí na místě bývalého německého kostela. Znamenalo by to, že tyto prvotní úpravy proběhly podle jiného než Santiniho návrhu nebo by se přebudování kaple posunulo o několik let dopředu. Nicméně kaple byla dokončena až na konci třetího desetiletí 18. století.

Santini navrhl pro Křtiny kostel s centrálním půdorysem, který má odkazovat na jeho primární funkci – uchovávat kamennou sochu Madony. Kostel působí velmi reprezentativně, aby odpovídal jeho významu jako důležitého poutního místa. Ambity, které se napojují na kostel, mají také svůj praktický význam – slouží jako zázemí přicházejícím poutníkům. Stejně tak i dvě navrhnuté boční kaple sv. Anny a sv. Josefa, které by umožňovaly sloužit větší počet mší a také k soukromé zbožnosti.

Provádějícím architektem 1. fáze úprav byl brněnský zednický mistr František Benedikt Klíčnický – v této fázi byla vystavěna jen kaple sv. Anny. Stavba chrámu samotného byla započata až na konci 20. let, tedy až po Santiniho smrti – přesněji roku 1728 dochází konečně k položení základního kamene. Po Santiniho smrti vypracoval projekty na další výstavbu František B. Klíčnický. Byl však zaneprázdněn zakázkou v Rajhradě a proto se stavby ujímá jeho polír František Josef Ritz, který se stává provádějícím architektem v této druhé fázi výstavby. Stavba však pokračuje pomalu - chrám je dokončen až roku 1750 a interiér až roku 1771.¹⁴

Santiniho návrhy byly po jeho smrti z různých důvodů (nejvíce ale finančních) pozměněny do úspornější podoby. Nejnápadnější a nejcitelnější změnou zůstává to, že nebyl dostavěn druhý ambit s kaplí sv. Josefa. Finální podoba samotného kostela je nejvíce ovlivněna ústřední osovou věží, která dominuje celému průčelí – tato věž byla do plánů přidána až po Santiniho smrti, pravděpodobně Františkem B. Klíčnickem. Dnešní podoba chrámu je ovlivněna také požárem z roku 1844, kdy shořela střecha kostela i střechy ochozu a

---

¹³ Kroupa: Umělci, objednavatelé a styl, s. 176 - 178.

¹⁴ Ibidem, str. 168.

kaple. V následujícím roce byly vybudovány nové střechy, jejich tvary však byly značně zjednodušeny. Původní střechy byly vysoké a mansardové, tedy členitější a více rytmické. Mansardové střechy měly mít podle návrhů i obě kaple.¹⁵

Popis

Barokní areál zahrnuje kostel Jména Panny Marie, kapli sv. Anny s ambity a bývalou premonstrátskou rezidenci. Je vybudován na místech dvou středověkých kostelů. Půdorys chrámu je vystavěn na centrále s dispozicí rovnoramenného kříže. Základ tvoří kružnice, na kterou jsou napojeny 4 apsidy ve tvaru oválů tak, že tvoří podkovovitý tvar. Za kněžištěm je ochoz s emporou v patře. Čelní apside slouží jako kněžiště, dvě boční tvoří oltáře a k poslední apsidě je připojena vstupní část (předsíň) se třemi vchody a nad nimi je vztyčena věž. Kolem centrálního prostoru je obkroužen ochoz, který najdeme i v druhém patře.

Průčelí kostela dominuje vchodová část, která je předsazená před celý kostel. Převyšuje všechny ostatní části kostela a je zakončena věží. Věžové patro je vertikálně rozčleněno dvěma svazkovými pilastry, v ústřední části mezi nimi jsou dvě okna – spodní oválné a nad ním okno s půlkruhovým záklenkem a vysokým klenákem. Horizontálně je věžové patro členěno střešní římsou, která je uprostřed vypnuta a kopíruje tvar ciferníku hodin pod ní, a také římsou soklovou. Na této průčelní věži jsou 2 monumentální plastiky - zakladatele premonstrátského řádu a od roku 1627 také českého zemského patrona sv. Norberta z Xanten a církevního Otce sv. Augustina. Věž je zastřešena odsazenou helmou a na vrcholu má zvonici.

Průčelní fasáda kostela je rozdělena patrovou a hlavní římsou a podstřešním římsovým vlysem. Přízemí se od patra liší lizénami, na které jsou v patrech navázány nárožní pilastry s kompozitními hlavicemi – dvě na každé straně. Mezi pilastry se nachází okno s trojlístovým záklenkem a suprafenestrou s bohatou štukovou dekorací a s vysoko umístěnou nadokenní římsou. Nad tím vším nalezneme ještě jedno okno, tentokrát oválné se široce rozevřenou špaletou.

---

¹⁵ Horyna, Royt: Křtiny, s. 19 – 20.

Vedle této ústřední části jsou symetricky po stranách boční přístavky s jedním patrem, které skrývají další vchody. Tyto přístavky mají téměř obdélníkový půdorys a jsou členěny patovou římsou, která navazuje na střední část průčelí. Zvenku jsou na fasádě zdobeny dvěma obdélníkovými okny s trojlístovým záklenkem. Jsou završeny malými volutovými křídly, na kterých jsou dekorativní vázy a pod nimi ležící sochy géniů, které drží kytici a sypou na vstupující poutníky mariánské květy milosti.

Po této ústřední části pokračuje stavba již symetricky a kopíruje tvar řeckého kříže v půdorysu. Každá ze tří zbylých apsid má kolem sebe fasádu složenou ze tří stejných stran – každá je rozdělena horizontálně hlavní římsou a podstřešním římsovým vlysem, které navazují na průčelní římsy. Dále se člení vertikálně nárožními pilastry s kompozitními hlavicemi, mezi kterými je okno s trojlístovým záklenkem a nad ním oválné okno se široce rozevřenou špaletou.

Lod' kostela je zastřešena kopulí s pasy, která stojí na čtyřech pendativech a na vrcholu má hranolovou lucernu. Ke vstupům do kostela vede kamenné trojramenné schodiště z nástupní rampy, která skrývá vstup do krypty. Jeho jedno rameno zůstalo nedokončeno. Tyto boční části navazují na ústřední trojproude schodiště ústící do prostoru před hlavním vstupem. Vchod samotný je zakryt barokní mříží s Kristovým monogramem.

Na apsidu chrámu, která leží po pohledové pravé straně kněžiště, je napojen ambit oválného půdorysu s kaplí sv. Anny. Půdorys kaple je dán kružnicí, do které je vepsán pětiúhelník, v jehož rozích je kružnice konkávně prohnutá. Tyto rohy tvoří základ vnější fasády kaple.

Kostel není orientován, ale svůj směr přizpůsobuje původní dispozici kaple sv. Anny, která vznikla na místě bývalého německého kostela a na kterou je celý areál navázán - je tak orientován téměř k západu. To souvisí patrně s pietností, se kterou Santini ke stavbám přistupoval. Mojmír Horyna tento fakt interpretuje jako záměrně urbanistické řešení včleněné do křtinského údolí.¹⁶

---

¹⁶ Horyna, Royt: Křtiny, s. 16.

Rozvržením areálu vzniká gradovaná skladba různých prostorů, prostory jsou na sebe však navázány a kostel plynule a nerušeně přechází do ambitů a ambity následně ke kaplím. Celek působí složitě a přesto harmonicky (typické pro výklad Santiniho staveb je použití složité geometrie a symbolů). Vzniká tak celek, který je působivý, originální a zanechává vnitřní neklid, jakoby skrýval nějaké tajemství. Areál tvoří celek kostela s ambity a kaplí, zároveň je však citlivě a mistrovsky zasazen do okolní malebné krajiny, kterou nikterak nenarušuje – ba co víc, dokresluje její kouzlo a krajina na oplátku tvoří dokonalou kulisu stavbě samotné.

Zmínili jsme se výše o používání složité geometrie a matematických vztahů v Santiniho stavbách, které by bylo škoda nezahrnout do popisu stavby. Mojmir Horyna se domnívá, že půdorys je určen geometrickými vztahy kružnicových schémat, opsaných a vepsaných pentagonů a zlatého řezu. Tyto vztahy jsou i symbolické, pentagon jako vyjádření počet ran Kristových a další vztahy, které upozorňují na to, že Santini dobře znal kabalistickou symboliku čísel a jejich vztahů. Tyto pak uplatňoval ve své architektuře.¹⁷

Santini a jeho dílo na Moravě

Santini na Moravu, která byla orientována na rakouské prostředí, zanesl zcela jiný koncept architektury, přinesený do Čech z Itálie, prostřednictvím Jeana Baptisty Matheye, Santiniho učitele. Santini se tak důvěrně seznámil italským barokem a to nejen díky svému mistrovi, ale i prostřednictvím cesty do Říma. Zdá se, že zde byl nejvíce ovlivněn Guarinim a Borrominim. Nicméně pod vlivem svého otce, pražského kameníka, pracujícího na zakázkách například ve svatovítské katedrále, se seznámil i s principy gotických staveb a geometrickými zásadami.¹⁸ V osobě Santiniho se tak skloubila výborná znalost českého gotického prostředí, nových italských proudů, se znalostmi kameníka (kterým však nikdy kvůli špatnému fyzickému zdraví nemohl být).

Barokní architektura na Moravě se na počátku 18. století zcela rozcházela s architekturou v Čechách. Tvorba Santiniho, který začal na Moravě působit někdy kolem roku 1705, byla velmi originální a osobitá. První zakázkou pro Moravu byla obnova cisterciáckého kláštera ve Žďáru nad Sázavou. Protože klášter měl velmi starou tradici, na

---

¹⁷ Horyna, Royt: Křtiny, s. 15.

¹⁸ Horyna: Jan Blažej Santini-Aichel, s. 157 – 158.

kteřou byl náležitě pyšný a měl úmyslu ji prezentovat, bylo třeba zachovat původní gotické klenby chrámu lodě a omezit se na drobnější barokní úpravy. Tím vznikl originální a mimořádně silně působící prostor, přesně odpovídající záměrům opata – náležitě reprezentovat důležité postavení a starobylost kláštera. Santini následně pro žďárského opata Vejmluvu tvoří další díla, např. Dolní hřbitov nebo klášterní hospodu v Ostrově nad Oslavou, později chrám na Zelené hoře. Tato díla jsou právě nejvíce charakteristická pro své symboly a metafory začleněné do jejich zdí. Svůj otisk Santini zanechává i v Rajhradě u Brna.¹⁹ Nicméně největší těžiště Santiniho práce zůstalo v Čechách.

Santiniho jedinečnost a originalita způsobila, že na něj nikdo nedokázal plnohodnotně navázat. Po jeho smrti se Morava znovu orientuje více na rakouské prostředí, nežli na české. Navíc ve třetím a čtvrtém desetiletí 18. století mizí i aktualita jeho poselství a objednavatelé dávají přednost novým formám klasicistního barokního cítění. Na panství některých moravských a českých klášterů sice ještě nějakou dobu působí Santiniho epigoni a v horním Rakousku tvoří Johann Michael Prunner, který se při pobytu v Praze roku 1705 nechal Santinim inspirovat. Jeho díla, která jsou plná Santiniho ohlasů, jsou však realizována kolem roku 1720 a později přechází již v jen ojedinělé a osamocené prvky.²⁰ Santiniho dílo tak zůstává solitérem v naší barokní krajině, přesto však zvýšený zájem posledních let dokazuje jeho kvalitu a stálou aktuálnost a naléhavost.

---

¹⁹ Kudělka, Krsek: Umění baroka na Moravě a ve Slezsku, s. 62 – 66.

²⁰ Horyna: Jan Blažej Santini-Aichel, s. 183 – 184.

Závěr

Ve své písemné postupové práci jsem se pokusila popsat kostel Jména Panny Marie ve Křtinách podle odborné terminologie za použití základních příruček. Velkou část své práce jsem věnovala historickému vývoji místa a křtinských poutí, protože jsem je shledala za důležitý rys, který ovlivnil podobu chrámu. Jen velmi okrajově jsem nastínila situaci barokní architektury na Moravě v 1. polovině 18. století.

Z důvodů rozsahu práce jsem se příliš nevěnovala geometrickým a symbolickým vztahům v architektuře, vynechala jsem i výklad o premonstrátské rezidenci ve Křtinách a širší výklad o životě Santiniho a jeho práci, především o stavbách, které vybudoval v Čechách.

Anotace

Práce se věnuje popisu architektury areálu poutního kostela Jména Panny Marie ve Křtinách u Brna a zaměřuje se především na chrám samotný. Informuje i o historickém vývoji křtinského poutního areálu, o předcházejících stavbách a o náboženských poutích k soše Madony. Stručně jsou připojeny informace o autorovi plánů kostela, kterým byl Jan Blažej Santini-Aichel a o barokní architektuře na Moravě v 1. polovině 18. století.

Literatura

Blažíček, Oldřich – Kropáček Jiří: *Slovník pojmů z dějin umění. Názvosloví a tvarosloví architektury, sochařství, malby a užitého umění.* Praha 1991.

Herout, Jaroslav: *Staletí kolem nás.* Praha 2002.

Horyna, Mojmir: *Jan Blažej Santini-Aichel.* Praha 1998.

Horyna, Mojmir – Royt, Jan: *Křtiny. Poutní kostel Jména Panny Marie.* Velehrad 1994.

Kroupa, Jiří: *Umělci, objednavatelé a styl. Studie z dějin umění.* Brno 2006.

Kudělka, Zdeněk – Krsek, Ivo: *Umění baroka na Moravě a ve Slezsku.* Praha 1996.

Samek, Bohumil: *Umělecké památky Moravy a Slezska 2 (J/N).* Praha 1999.